

PÁZMÁNY Péter, *Az nagyi Calvinus Ianosnac hiszec egy Istene (1609)*

1. Előszó

Jelen kötet Pázmány Péter ötödik magyar nyelvű nyomtatásban megjelent művének szövegét, valamint a vitairathoz kapcsolódó jegyzetapparátust tartalmazza. Az *Az nagyi Calvinus Ianosnac hiszec egy Istene* című munka Nagyszombatban jelent meg, 1609-ben. Pázmány már viszonylag rutinos hitvitázónak mondható ekkor, írt általános vagy egyetemes, minden eltévelyedés és eretnecség elleni iratot (*Tíz bizonyság*; valamint az *Imádságos könyv* függelékeként megjelent *Rövid tanúság*), majd ezután elkezdte az egyes szerzők bizonyos műveire írott válaszokat (*Felelet* – Magyar István ellen, *Keresztyéni felelet* – Gyarmati Bíró Miklós ellen; *Öt szép levél, Megrostálás* – Alvinczi Péter ellen, ugyanebben az 1609-es évben).

A Kálvin elleni vitairat is ezek sorába tartozik, egészen pontosan Kálvin legfőbb műve, az *Institutio Christianae religionis* ellen írta. A hitágazat tételeinek és a *Credónak* a témáját már említette a *Tíz bizonyság* hatodik fejezetében („Hatodik része. Hogy az vy tvdomaniok, a kereztiensegnak agazatit, szentseghit, es feo fundamentomit fel bontiak”), de még nem fejtette ki részletesen és főként nem vetítette Kálvin tanítására. A *Tíz bizonyságban* a két nagy egyházalapító reformer közül Luther életét és munkásságát vette górcső alá, és igyekezett cáfolni. Néhány évvel később viszont már világosan látszott, hogy Magyarországon és Erdélyben talán még veszélyesebb – katolikus szempontból – a református, kálvini irányzat, ugyanis jóval nagyobb számú követőre tett szert, mint a lutheranizmus. Pázmánynak az 1609-es évben három vitairata is megjelent. A Kálvin ellen írott mellett ekkor jelentek meg az Alvinczi Péter ellen írott polémiák is (*Egy keresztyén Prédikátornak a kassai tanítóhoz íratott öt szép levél; Alvinczi Péternek sok tévovázó keringésekkel és cégéres gyalázatokkal fölhámozott feleletinek rövid és keresztyén szelidséggel való megrostálása*). Heltai János szerint¹ Alvinczi és Pázmány vitáinak gyökere a kassai vallási viszonyokban kereshető. Nevezetesen, hogy Pázmány prédikatori pályája is Kassán indult, Alvinczi kassai főprédikatori kinevezése (1606. február) előtt nagyjából három-négy évvel hagyta el Pázmány a várost. Az időrendi sorrendet nem egyszerű megállapítani a művek között, annyi bizonyosan állítható, hogy a *Megrostálás* jelent meg legkésőbb, mivel azt válaszképpen írta Pázmány Alvinczinek az *Öt szép levél*-re írott

¹ HELTAI János, *Alvinczi Péter pályája* = ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*, Bp., Európa, 1989, 240.

bírálatára. De hogy az *Őt szép levél* vagy a *Calvinus* jelent-e meg hamarabb, arra ma már nincsen pontos adatunk. Annyi bizonyos, hogy mindkét mű 1609 őszére már nyomtatásban olvasható volt. Az *Őt szép levél*ről írja Alvinczi szeptember 30-án Mágochy Ferenc felső-magyarországi főkapitánynak, hogy a napokban nyomtatják Debrecenben az erre írott válaszát.² Mint az közismert, Alvinczi válaszirata elveszett, mindössze Pázmány erre válaszoló *Megrostálásából* lehet a tartalomra következtetni. Alvinczi csak az első két levélre válaszolt ebben a munkában, azonban Mágochynak fölveti, hogy „Nagyságod bölcs ítélete rajta; bizony vármegyénként kellene elhordozni és a gyűlés előtt valamit végezni.”³ Ezek szerint talán azt fontolgatták, hogy Pázmány vitáitát fölosztják egymás vagy a vármegyék között a protestáns hittársak és közösen válaszolnak, ki-ki a saját részére, amelyet kapott, mégpedig azért, hogy a novemberi országgyűlésen közösen léphessenek föl ellene. (Hasonló eljárást fognak majd követni a négy évvel későbbi (1613-as) *Kalauz* megjelenésekor, ezt is föl kívánják osztani egymás között, hogy válaszolni tudjanak rá, és aztán ez sem valósult meg.) A II. Mátyás által november 11-ére összehívott diétán azonban nem került szóba az *Őt szép levél*, hanem az *Az nagi Calvinus Ianosnac hiszec egy istene* című polémia ellen keltek ki a protestáns rendek. Emiatt mégis inkább azt feltételezhetjük, hogy ez a vitairat később jelent meg, mint az *Őt szép levél*, oly mértékben háborította fel a rendeket, hogy ez elsodorta Alvinczi egyéni sérelmét. A diéta december eleji ülései már-már botrányba fulladtak, a Pázmányt védő papokat állítólag ki akarták dobni az ülésteremből, és tömeges küldöttség vonult Thurzó Gábor nádor elé, hogy büntesse meg Pázmányt.⁴ A nádor szerette volna elkerülni az összetűzést, ám a rendek ismételt nyomására beidézte Pázmányt az országgyűlés színe elé. Pázmány válaszelevele fennmaradt, ebben megírta a nádornak, hogy nem jelenik meg, mert a hitről való viták az egyházi törvényszék elé tartoznak, ezért ő csak a püspöke vagy a pápai nuncius előtt igazolja magát, ha szükséges.⁵ Ez a válasz még inkább elmérgesíthette volna az ügyet, ám a nádornak sikerült rábírnia a protestáns követelőket, hogy hagyjanak fel szándékukkal. Mégpedig azzal az érveléssel, hogy ha beidéznék Pázmányt, akkor Kálvin szövegeiből vett idézetekkel támasztaná alá a mondandóját, jobb, ha a vele való vitatkozást elkerülik.⁶ Mindez pedig arra enged következtetni, hogy protestáns urak *nem* olvasták Kálvin műveit. Nem ismerték sem az *Institutio*, sem a többi Kálvin-mű szövegét, ha ismerték volna, nem ijednek meg ettől a lehetőségtől. Feltehetően a

² Idézi FRAKNÓI [FRANKL] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I., Bp., Ráth Mór, 1868, 92.

³ *Uo.*

⁴ ANGYAL Dávid, *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig = A magyar nemzet története*, VI., szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., Athenaeum, 1898, 35.

⁵ „In primis igitur, dictorum factorumque meorum rationem dare non subterfugio, in id enim omni studio, ab ineunte aetate incubui, ut Deo inprimis me, meaque probarem, nec ulli justae querelae ansam darem, ac praesertim in iis quae scripsi, publicique juris feci, nihil nisi testibus idoneis comprobatum adferrem. Verum illud Illustrissimae Domini Vngariae revocandum in memoriam duxi, controversiam de rebus fidei, deque erroribus circa fidem, et an jure meritoque hic ille error sugilletur, non forum judicesque saeculares, sed Judicium Ecclesiasticum concernere, cum non Ecclesiasticis solum decretis, humanisque sanctionibus, verum etiam Divina lege, ad Ecclesiasticum tribunal hujusmodi dijudicatio rejiciatur. Quamobrem, cum omnia quae salva conscientia fieri a me possint, quantum in me est, paratus sim facere, libenter coram Ordinario loci, aut si ita videbitur, coram Apostolico Nuncio comparebo, factique mei rationem sufficientem Deo adjuvante dabo.” PPÖL, I., 38.

⁶ FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter*, Bp., Méhner Vilmos, 1886, 53.

rendek tagjai csak a hitvallások, káték szövegeit ismerték, magyarul majd csak tizenöt év múlva, 1624-ben lesz olvasható az *Institutio*, Szenczi Molnár Albert fordításában.⁷ A nehézkes latin szöveggel pedig valószínűleg, néhány tudóst leszámítva, nem foglalkoztak. Ha bárki is belenézett volna kicsit alaposabban az eredeti Kálvin-műbe, és összehasonlította volna Pázmány munkájával, azonnal láthatta volna, hogy a Pázmány által hivatkozott és idézett Kálvin-mondatok jó részének semmi köze nincs az eredeti mondanivalóhoz, noha minden egyes Pázmány-hivatkozás pontos és valós.

Pázmányról köztudomású, hogy pontosan idéz, és ez az állítás az összes korábbi vitáitára nagyjából igaznak mondható. A *Tíz bizonyosság* és a *Rövid tanúság* esetében – amelyekben általánosságban foglalja össze a protestánsok tévelygéseit – rendkívül széles spektrumot mutat be, az egész művön keresztül precízen hivatkozva nemcsak az általa auktoritásnak tartott kortárs katolikus vagy ókeresztény szerzőket, hanem a lutheránus és kálvinista prédikátorok műveit is. A Gyarmati Bíró Miklós ellen írott *Keresztyéni feleletben* sem volt szükség az esetlegesen hivatkozott szövegek torzítására, retorikai és filozófiai képzettségben Pázmány magasan Gyarmati fölött állt, könnyedén bizonyította szillogizmusainak – és ez által érvelésének – hibáit. Az Alvinczi Péter ellen írott munkáin érződik talán a leginkább az indulat, ennek oka tán a személyes ismeretség lehetett (feltételezhetjük, hogy már a nagyjából azonos időben lévő váradi iskolai éveik alatt megismerkedhettek), ezek a legkegyetlenebbül szatirikus hangvételű írásai. A Kálvin *Institutiója* ellen írott könyve azonban ezeknél jóval nagyobb volumenű tett volt. Pázmánynak egészen biztosan tisztában kellett lennie írásának a horderejével, nevezetesen azzal, hogy ha a református felekezet alapító, legmélyebben tisztelt első emberének a főművét támadja meg, milyen felháborodást fog kiváltani az érintett hittársak körében. A felháborodás valóban nagy volt, mégsem vállalta senki a Pázmánnyal való konkrét vitát. Ebben az időben feltehetően már elhíresült Pázmány vitakészsége, ráadásul feltételezhetően a kálvini szöveg alapos ismerete sem volt a birtokukban, így nem történt meg a nyilvános disputa. Az *Az nagi Calvinus Ianosnac hiszec egy Istene* című vitáit Pázmány egyik legrafináltabban megírt műve. A kötetnek gyakorlatilag minden lapján idézi a kálvini *Institutio* valamelyik részét, tehát végig hivatkozásokból áll. Pázmány azért is állhatott volna ki nyugodt lélekkel vitázni, mivel igen nagy számú olyan idézetet tudott volna fölmutatni, amelyben szó szerint veszi át Kálvin szövegét. Ezeken túl még a pontos idézetek kategóriájába sorolhatók azok a szövegátvételek, amelyekben Kálvin eredeti mondatait rövidítve, a töltelékszavakat kihagyva, csak a lényegre hivatkozva idézi. Ennél a vitáitnál figyelhető meg azonban először egy olyan hivatkozási módszer, amelyet Pázmány korábban nem alkalmazott. Mégpedig az, hogy az eredeti szövegkörnyezetéből kiragadja nemcsak a mondatokat, hanem olykor mindössze néhány szót, és ezáltal gyökeresen más értelmű mondatot hoz létre, mint az eredeti, úgy, hogy minden szó Kálvintól származik. Nem egy esetben megfigyelhetjük, hogy akár

⁷ *Kereszteni Religiora es igaz hitre valo tanitas. Mellyet Deakul irt Calvinus Janos. Es osztan Franciaiai, Angliai, Belgiai, Olasz, Német, Czeh és egyéb nyelvekre fordítottanak: Mostan pedig az Magyar nemzetnek Isteni Igassagban való épületire Magyar nyelvre fordított [...] Hasznos és bővséges Registromockal egyetemben. Hanoviaban, 1624.*

féloldalnyi-oldalnyi szövegből vág ki szavanként néhány mondatot, amelyeknek a jelentése teljesen más lesz ezáltal, mint az eredeti szöveg. A legdurvább esetben például olyan is előfordul, hogy Kálvin mondatából kihagyja Pázmány a *nont*, tehát nem tagadó értelmű lesz nála Kálvin mondata, hanem állító. Ennyire nyilvánvaló torzításra azonban csak ritkán vetemedik, az esetek döntő többségében jóval bonyolultabban ollózza össze a hivatkozásokat, sokkal nehezebb tetten érni.

1.2. A kiadás ismert példányai

Az Az nagi Calvinus Ianosnac hiszec egy Istene 1609-es nagyszombati első kiadásából (RMNy 1983, 984) ma hét példányt ismerünk. A köteteket autopsziával vizsgáltuk át, kiadásunk betűhív átírása az OSzK két példánya alapján készült. Pázmány a kötet legvégén, az errata-jegyzékben leírja, hogy nem tudott jelen lenni a könyvnyomtató mellett, amikor készült a könyv, ezért nincsenek levélszámok benne, és az ívjelzések is meglehetősen következtelenek. Mindezek miatt ennek a kötetnek az esetében az oldalak helyes sorrendjének, valamint a hiányosságok megállapításának a legmegbízhatóbb módszere az őrszavak ellenőrzése.

A kötet terjedelme: A–C, a–b, D, d, e⁶, E–Z, Aa–Nn = [162] fol. – 4⁰ – Orn. A kötet negyedréti formátumú.

1) Budapest: *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye* – Jelzet:

2) Budapest: *Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára* – Jelzet: RMK I. 415. A kötetet a 17. században átkötötték pergamenkötésbe. A címlapon possessor-bejegyzés: „Conventus Gyöngyösiensis”. Az átkötés során a szöveg elé és után 3-3 lapot hozzákötöttek, a legelső szennylapon: „Ex libris Gregorii Jophi qui P. Ege. ? Franciscum Kaldy ob? donatus. Anno Domini 1610. 27. Ferb.” A szöveg utáni első oldalra *Carmina de Calvino* címmel egy tizenhat soros magyar nyelvű verset írt valaki, erről bővebben lásd . a kötetből hiányzik az e[1r–v], e2[r–v] lap, valamint az e5[r–v] és az [e6 r–v] lap. Az [e4 verso] oldal után egy üres lap van kötve, ennek a verso oldalán: „No az fél ...??? megh felel az Istentelen ??? be dughja ????”

3) Budapest: *Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára* – Jelzet: RMK I. 415. A kötetet a 19–20. század folyamán átkötötték papír-bőr kötésbe. A címlapon possessor-bejegyzés: „Conventus Szakolciensis”. A címlap után hiányzik az első tizenöt levél: A2[r–

v], A3[r-v], [A4r-v], B[1r-v], B2[r-v], B3[r-v], [B4r-v], C[1r-v], C2[r-v], C3[r-v], [C4r-v], a[1r-v], a2[r-v], a3[r-v], [a4r-v]. Továbbá hiányzik a d2[r-v] és a d3[r-v] lap, majd a kötet végéről ismét tizenkét levél: Ee[1r-v], Ee2[r-v], Ee3[r-v], [Ee4r-v], Ff[1r-v], Ff2[r-v], Ff3[r-v], [Ff4r-v], Gg[1r-v], Gg2[r-v], Gg3[r-v], [Gg4r-v]; végül további hét levél: Mm[1r-v], Mm2[r-v], Mm3[r-v], Mm4[r-v], Nn[1r-v], Nn2[r-v] és [Nn4r-v]. A kötetben számos helyen találhatunk aláhúzásokat és *Nota!* (= Jegyezd meg!) megjegyzéseket.

4) Debrecen: *Református Kollégium Nagykönyvtára* – Jelzet: RMK 321. Az RMNy szerint teljes példány, ám a tüzetes átvizsgálás során kiderült, hogy hiányzik belőle 3 levél: Dd2[r-v], Dd3[r-v], [Dd4r-v]. A címlap alján olvasható: „R P Riuulino”. A kötetet a 18. században egy kapcsos, vaknyomásos, díszes bőrkötéses kolligátumba kötötték át, négy másik Pázmány-művel együtt (1 *Megrostálás*, 2 *Calvinus*, 3 *Csepregi mesterség*, 4 *Calvinista Predikátorok Tüköre*, 5 *Csepregi szégyenvallás*). Az átkötés során körbevágták, emiatt az élőfejekből és a marginális megjegyzésekből néhol egy-egy rész hiányzik.

5) Gyöngyös: *Ferences Könyvtár* – Jelzet: RMK I. 415. [30]. Teljes példány. A kötetet a 17. század során vaknyomásos bőrkötésbe átkötötték, az oldalakat pirosra festették. A kötés során a lapok tetejét levágták, ezért az élőfejek több helyen sérültek. A címlapon possessor-bejegyzés olvasható: „pro conventu Gyöngyösiensis”.

6) Kassa: *Štátna vedecká knižnica, Košice* – Jelzet: RMK 35. A kötetet talán a 18. században átkötötték pergamenkötésbe, valamint az egész könyvben a jobb felső és bal alsó sarkokat gömbölyűre vágták. Hiányzik a címlap, valamint az utána lévő három levél: A2[r-v], A3[r-v], [A4r-v], és a kötet végéről öt levél: Hh[1r-v], [Hh4r-v], Mm2[r-v], Mm3[r-v], Mm4[r-v]. A szennylapon possessor-bejegyzés: „Ex libris Steinbruckeri No 114 4”. Az Ee2[recto] oldalon marginális megjegyzés olvasható: „NB hoc Catholici non faciunt: nolunt enim initi suae prudentiae in rebus fidei, sed captivunt intellectumque in obseq. fidei.”

7) Nagyenyed: *Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár* – Jelzet: Hung. 86. Eredeti bőrkötésben, a kötés belső tábláján: „Tóbis Jenő tulajdona 1901. III. 16.” Hiányzik a címlap és az utána lévő két levél: A3[r-v], [A4r-v]. A [b4r-v] lap ki van tépve, továbbá az E[1r-v], a [G4r-v], a K[1r-v], az [L4r-v], az [R4r-v], az Ff3[r-v]. Az utolsó lap a Gg3[r-v], a kötetben ezután következő huszonnégy levél hiányzik ([Gg4r-v]–[Nn4r-v]).